

מקום לגדול

חינוך בעולם של אנשים

דני לסרי

"אם אתה מאמין שאפשר לקלקל, תאמין שאפשר לתקן"

רבי נחמן מברסלוב

- מקום לגדול -

תוכן עניינים

3	תוכן עניינים
5	פתח דבר
7	חיוניות נוכחת
33	קהילה אורגאנית
64	מאפיינים של קהילה בריאה
99	אחריות כלפי הילד היחיד
134	למידה בעולם חופשי
	מרכזי למידה ואומנות
	ההוראה
	אלימות, סכסוכים
	וגישורים
222	מה אפשר לעשות
245	אחרית דבר

- מקום לגדול -

פתח דבר

המערכת החינוכית כמו שאנו מכירים אותה היום על כל רבדיה היא לא גזירת גורל. היו אלה אנשים שבשלבם שונים בהיסטוריה הגו, יצרו, פעלו ועמלו להגשים את חזונם. ואם כן, מדוע שנטיל ספק שכשם שמערכת חינוך זו הלכה והתבססה, כן תוכלנה להתקיים אחרות, אולי טובות ממנה?

בדפים הבאים אני משרטט את דמותה של גישה חינוכית שונה מאוד מן המקובל. ואף על פי כן, אין זו בדותא אוטופית ולא שעשוע תיאורטי. מדובר בעניין ממשי לגמרי, בעיניי נחוץ לגמרי, שמתחיל להתפשט אט אט ותקוותי שיהפוך עוד כמה עשרות שנים למציאות חיה עבור רוב הילדים.

בכל ניסיון להביא הצעה מעשית יש משהו גולמני, לפעמים נוטה לדוגמטי, אך זהו טבעו של המעשה החינוכי שאינו יכול להתין שיבשילו הברורים, עליו לזנק את תוך הממשי ולהסתכן אגב כך בטעויות, לצעוד את צעדיו הראשונים בדרך חדשה ואפילו רב הערפל ורבות השאלות, אבל עליו להתחיל, והברורים יבשילו בבוא הזמן.

- מקום לגדול -

חיוניות נכחת

- מקום לגדול -

אפשר אחרת

אני משוכנע שאפשר אחרת: אנחנו יכולים ליצור עבור ילדינו מקומות טובים יותר לגדול בהם. אני מרגיש שדבר זה הוא בנפשנו. הוא חשוב לא רק כדי שילדינו יגדלו מאושרים שמחים וחכמים יותר, אלא גם משום שילדים אלה, בבוא הזמן, עתידים ליצור את העולם שבו אנו וצאצאינו נחיה. אני מאמין שאם הם יגדלו במקומות טובים הם ימשיכו להרוות מן הטוב הזה את העולם. אני משוכנע שזה אפשרי ואם השינוי התעכב עד עתה, למעט במספר מקומות קטנים, זה לא משום שחסרות לנו המבוגרים כוונות טובות, אלא שבצד הכוונות הטובות קיימים הרבה פחד ודעות קדומות. אלה מובילים אותנו לעיתים קרובות למעשים רבים שמוסיפים בלבול למבוכה. הדבר אפשרי, אך הוא דורש את מלוא תשומת לבנו, שזורה באהבה רבה, בניסיון אמיץ להבין את שורשי הקשיים שלנו, ובנחישות לפעול מתוך הבנה זו.

בינתיים המצב לא טוב

בינתיים המצב לא טוב. לא רק בגלל המלחמות הרבות, הלאומיות והאישיות, שהאנושות מעולם לא הצליחה להיגמל מהן, אלא גם משום שמשהו בחיים המודרניים מוסיף ניכור למצוקה, ומטעים את רובנו בתחושת היעדרות. כמעט אפשר לומר שאנחנו מתקשים להרגיש את עצמנו קיימים מבפנים ועל כן מרבים להרעיש ברבבות דברים חיצוניים שאמורים לאשר לנו את קיומנו. זה בדרך כלל לא עוזר. אנחנו מתקשים להפיק מתוכנו עוצמה אמיתית, חווים בעיקר סוג של דלות נפשית, המצטרפת לתחושת בדידות וחוסר שייכות. לפעמים אנו נוטים

לראות בזה סוג של פיקחון פסימי. תחושה אשר עשויה להוליד תועלתנות לא אכפתית, עסקנות כפייתית, ולפעמים – אלימות חסרת אונים. זה לא עושה אותנו שמחים יותר. נכון, רובנו נמצאים מחוץ לכותלי בית החולים, אבל לא משום שאנחנו כל כך בריאים בגופנו ובנפשנו. על מעטים אפשר להצביע ולומר "הנה אדם בריא בנפשו במלוא מובן המילה". רובנו נעדרי חיוניות וסובלים בצורה זו או אחרת.

אפשר אולי לתקן

נדמה לי שיכול להיות תיקון גדול לכל זה במעשה החינוכי. לא רק בגלל שילדים שיגדלו במקומות בריאים וטובים ירוו מן הטוב הזה את העולם כולו, אלא גם משום שהרבה מתחושותינו הקשות צמחו בילדותנו על רקע האקלים הבעייתי שגדלנו בו. אי אפשר להאשים כאן מורה כזה או אחר, בית ספר או תוכנית לימודים, משפחה או שכונה. האקלים כולו, על כל מרכיביו, טיפח בנו, שלא מתוך כוונה רעה, תחושת של חצי קיום ואילף אותנו לחוסר אונים, לניכור ובדידות. כך שלבנות מקומות טובים יותר לילדים שלנו לגדול בהם זה לא רק להתחיל במלאכה שהתעכבה, אלא לעצור מלאכה מזיקה שנמשכת יותר מדי זמן.

הדברים החשובים

העניין המרכזי בתהליך החינוכי שאני מבקש לקדם הוא **תחושת הנוכחות החיונית**. אני לא שם במרכז את כשרון החשיבה, ולא את יכולותינו הטכנולוגיות, או שאר המעלות שנתברכנו בהם כבני אדם. ולא מכיוון שאני מוריד מערכם של אלה, אלא דווקא מכיוון שאני מכיר בערכם ככלי ביטוי נפלאים של האדם, אם יש אדם. אבל

אם האדם לא מרשה לעצמו להיות אדם במובנים יותר עמוקים, כשרים נפלאים אלה מתווספים לאמצעי הדיכוי שלו. קודם כל צריך שיהיה אדם. לא רק יצור מתפקד, אלא אדם נוכח במלוא מובן המילה. אם האדם מתפקד, ואפילו הוא מתפקד היטב, אבל לא מוצא טעם בתפקידו, כי אז תפקידו מוסיף בעיקר סבל, יוצר רעב ועוטר את האדם בשקיות אטומות. צריך שיהיה אדם שינשום במלוא רוחב ריאותיו, שיוכל לחוש את העולם סביבו, לראות ממש את הצבעים והצורות על שלל גוניהם. צריך אדם שירגיש שהעולם מדבר אליו, שיכיר בו שהוא ידידותי, בר שיח, בר תפילה. אדם שהוא לא רק מרכיב חסר משמעות המטולטל על ידי כוחות הגורל, אלא אדם המשובץ בתוך מארג אנושי ועולמי, מארג בו לתרומתו יש חשיבות, משמעות ועניין. לא רק שורדן אלא חייכן, ויותר מכך "שמחן".

נקודת ארכימדס

התכלית המרכזית של החינוך: נוכחות חיונית.

ולגבי הדרך, ובכן, בעיניי, כל החינוך כולו, ולא משנה מה תכליתו, נובע תמיד מנקודה אחת: איכות הזיקה שיש בין מבוגרים לילדים **והאופן הממשי** בו הם נפגשים. זיקה זו מסתמכת אמנם על האופן בו תופסים המבוגרים מה הוא ילד ומה תפקידם כמבוגרים. היא בוודאי מושפעת מתורות חינוכיות והרגלי חיים כאלה ואחרים, אבל בסופו של דבר ומעבר לכל, זיקה זו היא בגדר ממשות חיה וכוחה הגדול להשפיע טמון בממשות חיונית זו.

האופן בו פוגש המבוגר את הילד, איכות הפנייה הפנימית, המעמד הנפשי שלו, סוג ההתכוונות והאווירה הרגשית

המלווים אותו, כל אלה מהווים את נקודת המוצא לכל חינוך באשר הוא. כאן טמון הלב של כל שיטה חינוכית, ומכאן נגזרים כל מרכיביה. גם כאשר שיטת חינוך אינה מצהירה על כך באופן מודע, כל מה שתאמר צומח מאופייה של הזיקה בין המבוגר לילד בה היא מאמינה ואותה היא מקדמת.

בהמשך הדברים, אם כן, ארצה להעמיק בשתי נקודות אלה: "נוכחות חיונית" ו"זיקת מבוגר-ילד", כבסיס להבנת גישתי החינוכית.

אזורים מסוכנים

לאורך השנים גיליתי ש"היפים", "פריקים", אינטלקטואלים ורבים אחרים הרואים עצמם כבעלי חשיבה עצמאית, מקורית ובלתי משוחדת, קורסים נוכח מפגשיהם עם ילדים. לפתע נעלמת החדשנות והם מתגלים בדמותם (האמיתית!?) השמרנית. הצבעוניות נושרת מהם ועולה על הדעת שאולי מלכתחילה הייתה עניין תרבותי בלבד ונעדרה עומק פילוסופי. כשהגיע הרגע המכריע והיה עליהם לקבוע דבר עבור ילדיהם או ילדי אחרים הם חזרו ושחזרו את תובנות הוריהם וכסומים מיהרו לדקלם את לוח הכפל, עם ה"צריך" וה"לא צריך" שירשו מאבותיהם.

ברור שהם לא הקדישו לכך מחשבה עמוקה. ברוב המקרים גם ברור שהם לא רוצים להקדיש לכך מחשבה החורגת מעבר לדעות שמפעילות אותם מראש. הם התהדרו בפתיחותם בנושאי מין וכלכלה אבל הילדים חשפו את כבליהם התרבותיים. ילדים הם לא דבר חשוב. או לפחות לא חשוב מספיק כדי לדרוש מחשבה מקורית,

מפגש אמיתי ואומץ פילוסופי. יותר מכך, הילדים מהווים אזור מסוכן גם מכיוון שהם עדינים כל כך ודורשים את הגנתו האמיתית (העמדות פנים לא תעזורנה כאן), וגם משום שהם על הגבול המוזר הזה שבו חוקי האסור והמותר לא ברורים. הם מביאים עמם אי וודאות גדולה, ובמקומות כאלה אנו מעדיפים להתרפק על דעות ישנות ו"טובות" מאשר להסתכן בדרכים חדשות.

הילדים הם חוץ תרבותיים

אחת הסיבות לכך היא שעם כל חינם וקסמם, אין לילדים ערך חברתי. בלשון העם הם "לא פונקציה". אין להם ממשות בתור אובייקטים חברתיים, שיכולים לאשר או לפסול דמותו של אדם. הם לא מד לשום דבר חברתי. מחיאות הכפיים שלהם ללא הוריהם העומדים מאחרי גבם נטולות משמעות. הילדים הם יצורים א-תרבותיים. פילוסופים מן המאות הקודמות שהיו פחות צבועים בעניין זה אמרו: הם "חצאי בני אדם" או "טרום אנשים". הם כמובן התכוונו ל"טרום בני תרבות".

העולם התרבותי המודרני הכביר מליצות ועורר מהומה רבה בדבר חשיבותם, ערכם וכבודם של ילדים אבל מעולם לא שינה את יחסו הבסיסי. הילד יכול להיות אובייקט מתופעל חברתי אבל הוא לא סוכן תרבותי שיכול לשנות. אפשר להרבות תיאוריות בחדרי חדרים, לדבר על התפתחותו של הילד ועל דרכים להעשירו, לשכללו, לגדלו, אבל לפגוש אותו ממש, זה משהו אחר.

החיזורים

יותר מכך, לדעתי יש כאן משהו עמוק יותר, הילדים הם לא רק טרום תרבותיים וקדם נורמאליים, הילדים הם

אחרים. הם שונים מאתנו המבוגרים. שונים לא רק במובן שהם עוד לא קנו לעצמם דעת תרבות ולא צברו ניסיון רב שנים. הם שונים בעיקר מכיוון שבמקורם הם בכלל לא באמצע הדרך להבשלה כמבוגרים. אנו הם אלו שמנסים להסית אותם אל נתיבנו האחד ומדמים ששוונותם היא רק ביטוי למרחק שעליהם לעבור עד שיגיעו אלינו. אבל הם אינם בדרך אלינו, במקורם הם פשוט אחרים. דרכיהם מתפרשות על פני כל כיווני הרוח. תבונתם היא אחרת, רגשותיהם אחרים, תפיסת עולמם אחרת. הם כאלה לא מכיוון שהם נחותים מאתנו, אלא מכיוון שטבע חכמתם אחר. הם אמנם לא יודעים הרבה דברים שאנחנו יודעים, אבל לעומת זאת הם רואים הרבה דברים שאנחנו לא רואים.

ואכן, במובן רחב, ילדים כמוהם כחיזורים.

כתינוקות, כפעוטות, כילדים הם יצורים שונים, זרים לעולמנו התרבותי כפי שאנשי מאדים יכולים להיות זרים לנו. הם אחרים הרבה יותר משאנו מוכנים להודות. אנחנו ממעטים להבחין בכך משום שאנו ממהרים לתרגם את התנהגויותיהם החריגות לעולם המושגים שלנו, מסבירים אותן לעצמנו ומסננים בבלי דעת את כל ה"מוזר" שבהתנהגותם. אבל אם אדם מבוגר יתנהג כילד בן שלוש מוזרותו תהיה ניכרת ומנקרת, מן הסתם נמהר לאשפזו.

אולי הגזמתי כשהדגשתי את אחרותם. הם אמנם אחרים, אחרים הרבה יותר מכפי שאנו מעיזים לדמיין, אבל יש מובן שבו אנו חשים מאוד קרובים אליהם. בעומק פנימיותנו אנו חשים בדמיון, דמיון שלא בא לבטל את כל מה שנאמר על שונותם אלא לגלות לנו את הדבר שמאפיין

גם אותנו כאנשים פרטיים : אנחנו בעצמנו, בסתר נפשנו, חיזרים.

להיות אדם

אנו עצמנו, בסתר נפשנו, חיזרים. חי-זרים, במלוא משמעות המילה, כי יש משהו בלהיות אדם שהוא פרטי לאינסוף ולעולם לא יוכל להפוך להכללה. הוא יישאר זר, ייחודי, חד פעמי. בלעדי הנוכחות, הנקודה הייחודית, הדיבור, איננו יכולים להיות בני אדם במלוא מובן המילה. אנחנו אולי נראים כבני אדם, מתפקדים כבני אדם, מגיבים כבני אדם, אבל בפנים אנחנו נעדרים.

להיות בן אדם פירושו להסכים להיות נוכח. להסכים להיות נוכח פירושו לקבל שאני לא ייצוג של מין האדם אלא ישות חיה, פרטית לאינסוף. פירושו להבין ולהסכים לקבל שאני לא רגיל. אמנם בדברים רבים אני הולך רגלי, אבל מה שעושה אותי מה שאני, שמאפשר לי להיות נוכח, זה לא ההליכה הרגלית הרגילה, אלא המעוף המיוחד, המוזר, הזר, האחר שלי. לגלות שהננו חיזרים, פירושו לגלות את אחת המשמעויות העמוקות של להיות בן אדם.

הכיבוש

אבל התרבות, אותה תרבות שאנחנו המבוגרים משרתים בבלי דעת, לא תמיד סובלנית לחיזרים, במיוחד לא כשהם קטנים.

בדרך כלל הזרות של ילדנו מעמידה את רוב המורים בחזית המאבק, הדומה לאותו מאבק דמיוני עם פולשים ממאדים. הילדים נתפסים כאיום בסיסי על עולם

המבוגרים. הם פורצי גבולות, מחוללי מהומות, הדורשים יותר מכל – משמעת.

במשך אלפי שנים ובמהלך שהגיע לשיאו עם כינון בתי הספר המודרניים, הזיקה הבסיסית של עולם המבוגרים אל האחרות של הילדים מתגלמת בצורך לכבוש את הזרות. מושקע מאמץ עצום בנרמול הילד, בהכנסתו לתלם, בהפיכתו לאדם בן תרבות, למישהו שיכול להשתלב בעולם המבוגרים ולרתום עצמו להמשך שכפולה של התרבות. בניגוד לכל הצהרותינו אנחנו רוצים שילדינו יהיו דומים לנו, לא תמיד באופן ספציפי, אבל בהחלט באופן עקרוני יותר, הסוחף ומעלים בתוכו כל זכר לשונות. אנחנו לא בהכרח רוצים שהוא יהיה עורך דין אבל בהחלט רוצים שידע להכיר ולהעריך עורכי דין. עליו לתפוס מקום בחברה, להיות מרכיב בתרבות, חלק משרשרת הייצור של התרבותי, כפוף לאותן נורמות.

אני חושב שזהו עיקרו של החינוך כפי שאנו מכירים אותו היום ברוב המקומות. אנחנו מנסים לרכך את העניין במילים יפות, אבל כל מי שמכיר את המציאות הבית ספרית מקרוב יודע שזו זירת קרב, תמיד הייתה כזו, ואם לא נשנה משהו מאוד עקרוני, תמשיך להיות כזו.

מיסיונריות

מצד שני התרבות זקוקה לילדים והיא זקוקה להם משתי סיבות סותרות:

היא זקוקה להם מכיוון שהם מהווים פתח מילוט, אפשרות להשתחרר מלחצי החברה, שסתום ביטחון, מקום בו גם מבוגרים רציניים יכולים להשתטות ולמצוא

לעצמם מקום ממשי לפני שהם מתפוצצים וגוררים אחריהם את תרבותם לאבדון.

מצד שני היא זקוקה להם מכיוון שתהליך הנרמול של הילדים הוא גם חלק מתהליך הכרתה של התרבות את עצמה. תהליך המעניק לה זהות וכוח. קיימת מיסיונריות תרבותית החורשת ללא הרף את מחוזות הילדות. מיסיונריות שהיא בשר מבשרה של התרבות וחלק מהותי בכינונה.

וכך, בחיבוק שהתרבות מחבקת את הילד, מגולם הכוח הדורש להשאיר את הילד ילד והכוח הדורש לשנות אותו. הכוח המבקש לסחוף אותו אל עולם התרבות והכוח המבקש להרחיקו. כל זה עשוי להיות מבלבל מאוד לילדים ומבוגרים כאחד.

הצדק אתנו

אבל, אולי, תגידו אין ברירה אחרת, ולמרות כל הבלבול, זו דרכו של עולם?

כלומר, אולי לצורך כינונה של חברה, של תרבות נאורה, אין ברירה אלא להתמיר את כל גילויי הזרות הפראיים אל תוך מערכת נורמטיבית אחת. אולי כל זה לטובה בסופו של דבר? אולי הלשון הבוטה שבה אני משתמש כדי לתאר את מה שאנו המבוגרים עושים עם האחרות של ילדינו, לשון כוחנית המעלה על הדעת ניצול לרעה, היא מוגזמת. אני מכנה בשם כיבוש ונרמול יחס שבדרך כלל מתואר בלשון חביבה כלימוד, הקנייה, הצמחה, דאגה וכן הלאה. למה לדבר על "אילוף" אם אפשר לדבר על "הכוונה" ו"העשרה" המעלה על הדעת את כל הכוונות הטובות של פטרון מיטיב?

הצומת

כאן כמדומני הגענו לצומת חשובה. מכאן מתפצל מסענו החינוכי לשני נתיבים. על פי נתיב אחד אכן אין ברירה – את הילד צריך לעצב, לנרמל ולתרבת, שאם לא כן רע יהיה גורלו, ורע ומר יהיה גורלה של תרבותנו. רוב החינוך שאנו מכירים היום פנה בנתיב זה. חלקו מתוך תחושת אחריות כבדה, וחלקו בששון של מהנדסים שמצאו שטח ריק לבנות עליו גשר. זהו הנתיב העיצובי. רובנו רגילים אליו כל כך עד כי אנו מתקשים לראות אפשרות אחרת. אבל ישנה אפשרות אחרת. העולם לא יחרב אם לא נעצב את ילדינו, אדרבא, אם נדע לחנך חינוך לא עיצובי יש סיכוי שלא יחרב. זה הנתיב שאפנה בו כעת.

החינוך הדיאלוגי

לאפשרות האחרת יש טעם מוזר. לא נוח לפנות בנתיב הזה. דומה שכל הרגלינו הנפשיים מתנגדים לתפנית, מבקשים להמשיך ישר בתוך שגרת השליטה, הדאגה, הכיבוש והעיצוב. התפנית הזו דורשת סוג של וויתור, וויתור על האחיזה שלנו בתבניות העבר, וויתור על צדקתנו, וויתור על סוג מסוים של כוח למען סוג אחר של עוצמה שעדיין איננו מכירים. וויתור שקשור בהתכוונות יותר מאשר בעשייה, התכוונות לא לחדור, לא לחלל, אלא לעמוד במרחק של כבוד ולדבר. לא לשלוט, לא להפעיל כוח, לא להפעיל רצון, לא לבנות תוכניות – להיכנס לדיאלוג. לפנות, לקרוא בקול רם, ליצור שיח, להתמסר למשהו שאיננו שולטים בו ואשר יחד עם זאת אנו מסוגלים לנווט בתוכו. החינוך הדיאלוגי מתמסר למשהו שאף על פי שאינו יודע אותו, מאמין שהוא רחב יותר מן המודלים הקיימים.

שעל כן, החיזרות היא לא בת אילוף, אלא תמיד רק בת-דיבור, והרשות נתונה.

שורשו של הרע

כל כמה שאני מרחיק לראות אני חוזר ומגלה שאחד משורשיו הראשיים של הרע בעולמנו טמון בחוסר היכולת שלנו להכיר באחרות הבסיסית של האחר. השונה מאיים עלינו ואנו ממהרים להשמידו, באופן מעשי או מטאפורי בעיוורון שכפינו על עצמנו. כל כמה שאני מרחיק לראות זרעו של רע עולמי זה, על כל שורשיו המסתעפים, נטמן וצומח בעיקר ממקור אחד: מן היחסים שבין מבוגרים לילדים. יחס זה הוא אב טיפוס שבדמותו אנו חוזרים ומשכפלים את הרוע של אי הסובלנות. מכאן נובעות צורות רבות של אי סובלנות שאנו פוגשים בכל תחומי החיים. כלפי אחרים וכלפי עצמנו. רע זה לא צומח מתוכניות לימודים מוגבלות, ולא מחוסר במורים טובים, או ממחסור בספרי מתמטיקה, ולא מכל שאר הנזקים שמרבים להביע עליהם דעה. כל אלה הם רק סימפטומים וביטויים חיצוניים לדבר אחד ומרכזי: האופן שבו אנו נפגשים עם זרות ילדינו.

אנחנו לא יודעים

גם אם תרבותנו הייתה מושלמת ספק אם הייתה לנו זכות לפעול באופן כזה, על אחת כמה וכמה שתחלואיה כל כך ניכרים לעין.

על כן מוטב שנאמץ את יחס הצניעות הבסיסי, נודה שאיננו יודעים, נצמצם את עצמנו ונפנה מקום לדבר-מה שאנו לא מסוגלים להכיל בתבניותינו הישנות. אנחנו מפנים מקום, לא נוטשים, מפנים מקום, מתייחסים אל

- מקום לגדול -

תרבותנו לא כאל פסגת ההישגים, אלא כמצע לפריחת האחרות שטרם נולדה. לא כאמצעי דיכוי, אלא כנקודת מוצא לגאולה שתתחדש בבוא זמן.

האפשרות

הילדים יורדים לעולמנו ומביאים עמם הבטחה ממצאות אחרת. כל אחד מהם נושא עמו זרעים של גאולה, נתיב חדש ליצירה. ואילו אנו, פעם אחר פעם, משליכים את זרעיהם לארץ, דורכים עליהם ברגל גסה ומציעים להם תחת זאת את ספרי ההיסטוריה והמתמטיקה שלנו. אבל הם ממשיכים לבוא והם ימשיכו לבוא. ואנו, המבוגרים, יכולים להתחיל ללמוד.

ללמוד את האפשרות למפגש בין עולם מבוגרים לעולם ילדים, שנקודת המוצא שלו אינה הכיבוש אלא הדיאלוג.

חינוך כזה עומד על שני יסודות. הראשון הוא הכרה בסיסית באחרות של האחר. היסוד השני הוא האמונה בחסד.

דיאלוג הוא לא פשרה

אני רוצה להדגיש שדיאלוג אינו פשרה. הוא אינו ממוצע שיוצרים בין שני אנשים זרים כדי שאיכשהו יצליחו לחיות זה עם זה. ההכרה בזרות הבסיסית החוצצת כביכול בינינו, בני האדם, היא לא הזמנה לניכור שאין לו סוף המבודד כל אדם במונדה מנותקת. לכן דיברתי על חסד. ההכרה באחרות, בזרות הבסיסית, היא התנאי שמאפשר את האהבה. האהבה מגשרת על פני השונות לא על ידי טשטוש ההבדלים. אהבה שכזו היא אהבה מזויפת. אהבה אמיתית מצליחה לגשר דווקא מכיוון שהיא

מבהירה לכל אחד מהו ייחודו. האפשרות הזו, שאדם יישאר שונה ממני, בלתי מובן ולא ידוע עד תומו, היא היא הדבר שמאפשר חינוך אחר. שמאפשר חינוך אחר.

שחזור ויצירה

אפשר לראות את ההבדל בין חינוך עיצובי לחינוך דיאלוגי כהבדל בין חינוך שעיקרו שחזור ושימור העבר לבין חינוך שעיקרו הוא יצירה. הראשון מניח שעלינו לחזור לגן עדן שהיה קיים פעם בעבר, השני מניח שאנו חלק מהתפתחות יוצרת שעתידה להביא גאולה חדשה. אלו הן שתי איכויות פנימיות המניעות את האנשים הפועלים בכל אחד מסוגי החינוך.

איכות השימור: מנסה להשתרש ולהתבסס. כוחה הוא כוח ההתמדה היא מניחה שמה שהיה הוא שצריך להיות.

איכות היצירה: מבקשת לנוע. כוחה הוא כוח הבריאה היא מניחה שכל רגע העולם מתחדש.

איננו רוצים לכלוא את העתיד בתבניות העבר אלא להשתמש באנרגיה של העבר ליצירת העתיד.

העניין המוסרי

אבל למרות כל מה שנאמר כאן, ולמרות הנזקים הברורים שאפשר להצביע עליהם כתוצר של מערכת החינוך העיצובי, אין בכך די על מנת להחליט מהו החינוך רצוי. בעיקר אין בכך די כדי לקבוע מהי נקודת הפתיחה הרצויה שלו – עיצובית או דיאלוגית. עדיין יכול לבוא אדם ולומר שטובת המדינה דורשת חינוך עיצובי, שזהו כורח חיים הסתגלותי, או שבסופו של דבר החינוך העיצובי מועיל יותר. לא אוכל להוכיח את צדקתי באותות ובמופתים

ושיקולי תועלת אין בהם כדי להכריע את הכף לצד זה או אחר. בסופו של דבר ההכרעה בין שני סוגי חינוך, הדיאלוגי או העיצובי, יונקת מעמדה מוסרית. אמונה יותר מידיעה.

זו עמדת המוסרית שאדם אינו חפץ. הוא אינו רכוש ואיננו רשאים לעצב אותו כמו שאנו מעצבים שאר חפצים מלאכותיים. הילדים נמצאים באחריותנו אבל הם אינם בבעלותנו. איננו רשאים לנתבם, ולעצבם על פי המודלים שלנו, גם אם אלה נראים לנו טובים וצודקים. הם הופקדו בידנו, אבל הם לא שלנו. הם אנשים ריבוניים למרות גודלם הקטן. הם לא רכוש של המדינה, לא של הוריהם ולא של משרד החינוך. הם לא אובייקט חברתי, לא חפץ שמושג הבעלות יכול לחול עליו. במונח זה, נכון לראותם כאורחים הבאים לעולמנו. הם זקוקים לכבוד אמיתי לאחרותם ולהכנסת אורחים של מי שמבקשים להפגיש אותם עם עולם המבוגרים מבלי לשעבד אותם אליו. לאיש אין זכות לתקוע את דגלו ולהגיד "נכבש" או "חונך" או "הועשר" או "נורמל" או אפילו "נעשה הדבר שצריך היה להיעשות".

אני מסרב להגיד לילד או לכל אדם אחר מי הוא. זהו מסע חייו ומשא חייו ואיני רשאי או יכול לקחתו ממנו. לא רק מכיוון שאינני יודע ולא מכיוון שמה שאני יודע כבול ומותנה, אלא משום שהוא אדם. אדם ריבוני. באחריותי אבל לא בשליטתי. גם אם הוא צעיר מאוד וזקוק לעזרתי בתחומים רבים, בכל זאת הוא מקור של נוכחות. אני צריך לדאוג לו, להגביל אותו בשעת הצורך, אבל הוא אינו נתון בידי כחומר ביד היוצר. זו אחריותי לעזור לו להיות אדם במלוא מובן המילה, לא חפץ אדם.

זוהי עמדה מוסרית. אמנם גדולה אמונתי שאחרים יראו מה שאני מצליח לראות, אבל זוהי אמת שלא אוכל לכפות על מי שעמדתו המוסרית אחרת.

בכל זאת המדינה

בפרט אני מסרב לראות בילד נכס של המדינה, חומר גלם שניתן לעצבו, משאב שצריך לפתח כדי שעתידה הטכנולוגי יהיה מובטח. הילדים הם לא הון אנושי של המדינה. הם לא באו לעולם כדי לספק אינטרסים כלכליים של מדינה כזו או אחרת. אנו מבקשים ליצור מקומות טובים יותר לילדים שלנו לא כדי לנצח במרוץ החימוש, אלא בתקווה שזה יעזור לעולם הזה להיות מקום טוב יותר לחיות בו. עלינו ללמוד לחשוב בגדול, לראות בגדול, לחנך בגדול.

אינני מתנגד למדינה או לצורך של האדם להיות שייך למסגרת קטנה ומוגדרת. אלא שהזהות הלאומית והקהילתית, הייחודיות, לא רק שאינה מוכרחה לרמוס את הלאומיות האחרת, אלא היא יכולה לפרוח למלוא הגדרתה העצמית רק בזכות לאומיות אחרת. שוב ושוב אחזור על עניין זה: האפשרות שלנו להיות ייחודיים, קשורה לאפשרות של אחרים להיות ייחודיים. אנחנו יכולים לזכות בחירותנו המלאה רק כאשר האחרים חופשיים. חינוך לא יכול להיות עניין של מרוץ חימוש.

אי אפשר בלי קדושה

אכן, התפנית הזו מן החינוך העיצובי אל החינוך הדיאלוגי, אינה רק עניין תיאורטי. קשה שלא להעניק לה איכות כמעט דתית. על כך אמר יאנוש קורצ'ק "אפשר לחנך בלא דת אבל אי אפשר בלא אלוהים". ואכן, אני

רואה את יחס הכבוד הבסיסי הזה לזולת, לזרות של האחר, יונק מהכרה במגבלתנו האנושית נוכח העולם והטמיר. אי אפשר להצדיק פנייה זו, מדרך העיצוב, בשיקולים תועלתניים רציונאליים. אלא רק על ידי הכרה בקיומה של קדושה. מאותה צניעות של מי שידע שלא הכל הוא בר עיצוב, שלא הכל נבנה ונוצר בממדי אנוש. דברים רבים, והאדם בכלל זה, נוצרו בקנה מידה אלוהי.

בלי יראה זו מי יעצור בעדנו מלהשחית את מה שהופקד ברשותנו? איזו הצדקה יש לנו לא לעצב את הילדים בדמות הטוב העליון שאנו חוזים בראשנו? למה שנרצה להימנע מלשלוח ידיים ולפסל את הילד על פי דפוסי צדקתנו?

לקראת מעשה

אני חושב שאחד הדברים שמקשים עלינו לא פעם לתרגם תובנות חינוכיות למעשים ובפרט מעכב את יכולתנו ליצור מקומות טובים לילדים שלנו לגדול בהם, הוא הקושי שלנו לוותר. בעוד שברמה מודעת אנו מצהירים ומעודדים תכלית אחת, ברמה לא מודעת אנחנו לא מצליחים להיגמל מהרגלים ודעות קדומות. עוד לפני שהתחלנו במלאכה כבר קשרנו את תכליותינו הנאצלות בשלל תכליות משניות שאנו מבקשים לצרף כבדרך אגב באותה חמדנות של מי שמגלים שנשאר עוד מקום ריק בתרמילם. זה לא עובד כך. לפחות לא הצליח לעבוד עד עכשיו. לאורך השנים ראיתי מסגרות חינוך שונות (משפחות, בתי ספר) נכשלות מכיוון שמוביליהן לא ידעו לוותר, לא ידעו ליצור סולם עדיפויות, לא ידעו לדבוק בדבר האחד שראו בו בצדק את העניין החשוב ביותר. הם לא עמדו בפיתוי לשחזר ולשכפל את מה שהכירו בתור ילדים כדברים

נכונים וחשובים והכניסו אותם בדלת האחורית מתוך עמדה תמימה ש"דברים אלה לא יכולים להזיק" ו"אפשר לתפוס שתי ציפורים במכה אחת".

אבל כנראה שאי אפשר. אותם דברים משניים נמצאו כמעט תמיד מזיקים לא רק מצד תוכנם, אלא גם משום שעמסו, מעצם קיומם, צרכים שצברו יותר ויותר חשיבות ובסופו של דבר קברו כליל את המגמות הראשוניות. מה שהיה חזר ושכפל את עצמו, גם אם כסותו שינתה צבעיה.

זה קורה כך בעיקר בשל האחיזה הגדולה שיש לדעות קדומות בשדה החינוך. לא שאין דעות קדומות גם בתחומים אחרים אבל לדעות הקדומות בחינוך מקום מיוחד.

רבות מהן הגיעו אלינו בעודנו רכים בשנים, נטולי חשיבה ביקורתית, ומלאי אמונה בעולם המבוגרים ובמה שהם אומרים. מה שלא טרחנו לבקר בשעתו ולא התעורר בנו בשנים מאוחרות יותר, שקע בתוכנו כסוג של אמת פנימית שאי אפשר לערער עליה. יותר מכך לא רק הורינו הטיפו לנו, בעניין זה הייתה לכאורה הסכמה רחבה אשר לא הרבתה בדוגמאות נגדיות וניתן היה להאמין שמדובר בסדרי עולם שנבראו מראשית הימים. לבסוף צריך לציין את הפחד שהידק את הדעות הקדומות הללו לקרקע שקשה לחפור בה. בתור ילדים היו לנו המקל והגזר. יכולנו לשנוא את המקל שמאחרינו ולקוות לגזר שלפנינו, אבל מי יכול היה להטיל ספק בכך שישנו נתיב אחד נכון ללכת בו?

לפיכך, מה שדרוש לנו יותר מכל, כשאנו באים אל שלב המעשה, זה לא תיאוריות חדשות או דרכים טובות יותר להגשים את הטוב שאנו חוזים בעיני רוחנו, אלא הנכונות

האמיצה לוותר לגמרי על כל מה שלא ממין העניין. לשחרר את היד מכל הדברים המבקשים להשתחזר דרכנו. לסרב באדיבות לכל מה שמבקש להסתפח בתירוץ של "לא יזיק קצת לוח כפל". הגענו למצב שלא מותר לנו ברירה אלא להיות רציניים מאוד וישרים מאוד בעניין זה. שוב איננו יכולים להרשות לעצמנו לעשות את מלאכתנו במטרה להשביע דימוי כזה או אחר או לשלם מס לעניין זה או אחר. המלאכה קשה ומורכבת מדי ודורשת את מלוא הכוונה וטוהר מידותינו. עם רצינות כזו, אני מאמין, אנחנו יכולים להצליח.

למי זה צריך להיות איכפת

אל מי אני פונה אם כן? מי יכול ורוצה במשימה של יצירת מקומות טובים יותר לילדים? ההורים? משרד החינוך? מחנכים יחידי סגולה? המדינה? מי אחראי? של מי הילדים האלה בכלל? מי נדרש לתת את התשובה? אם הילדים הם אכן אורחים מעולם אחר, מי הוא זה שאמור לארח אותם?

האנשים המחייכים

יש מובן בו המועמדים הטבעיים לתפקיד הם ההורים. אבל:

1. צריך לזכור שהילדים הם לא רכוש של הוריהם. הם באחריותם אבל הם לא שלהם.
2. ההורים אינם יכולים לבדם. הם חלק ממערך גדול יותר. הם האחראים הראשונים אבל לא היחידים. צריך כפר שלם לחנך ילד יחיד, אומר פתגם אפריקאי.

הדבר נכון על אחת כמה וכמה לגבי המשפחה הבורגנית המודרנית.

3. וכמובן, יש הורים המסרבים או לא מסוגלים לקחת אחריות.

לכן ההורים הם לא האחראים היחידים לילדיהם, וכל הורה אחראי ליותר מאשר רק לילדיו.

מי אם כן אמור להתגייס לבנות מקומות טובים יותר לילדינו לגדול בהם?

אני חושב שכל מי שרואה, כל מי שאיכפת לו, כל מי שחש שזה נוגע לו, כל מי שחש אחריות. אני טורח להגיד את המובן מאליו, מכיוון שלפעמים מי שאכפת לו מרגיש שאולי אסור לו. שהרי הילדים האלה לא שלו, אולי אין זה מתפקידו להתערב, להציע, להגיד. אולי הילדים שייכים להוריהם או למדינה או למשרד החינוך.

אני מבקש לאפשר לו לבטא את האכפתיות שלו. זה בהחלט עניין שלו. לא יכול להיות שלא. כל מי שחש במארג הזיקות האנושי, עליו לדעת, האחריות נמצאת אצל מי שרואה. זה לא צריך להיות כולם, אפילו לא הרוב, לרוב האנשים יש תפקידים אחרים, הם רואים דברים אחרים, גם לא צריך שיהיו רבים, די בקומץ קטן של אנשים מעוררים כדי שיובילו לשינוי אפשרי.

אנשים, לא מוסדות

חשוב להבין שלא ניתן לברוח מאחריות. אין שום מוסד שיכול לשמש תרוץ לחוסר אחריות. לא המדינה, לא משרד החינוך, ואפילו לא המשפחה כמוסד. זהו האדם שצריך לחוש באחריותו מעבר לשייכותו לתרבות ולמבנייה.

אותו אדם המסוגל להיות פרטי לאינסוף, עליו לקום ולעשות. לא בהכרח לבד, הוא זקוק לאנשים אחרים. לא במלחמה, אבל בהחלט כן באומץ ובנחישות. אין זה משנה אם הוא הורה, מחנך, איש משרד החינוך, רופא, בנאי, אומן או כל דבר אחר. הוא צריך לקום ולעשות על פי הבנתו ואחריותו, אין כל טעם להמתין לאישור הממסדי. אישור כזה לא יגיע לעולם. כמובן, מוסדות יכולים לעזור, אבל הם לא יכולים להוביל וליצור שינוי. הם בנויים כדי לקיים את עצמם ואת מטרותיהם, הם לא יכולים לראות. אלה תמיד האנשים שרואים, שצריכים לקום ולעשות.

על הצורך בהתרה

חינוך שוב אינו יכול להיות עניין טבעי הקורה מעצמו מכיוון שלא ניתן להתעלם מן ההיסטוריה. אותה היסטוריה, אשר פעם הורתה לנו איך לחנך באופן טבעי מבלי שנקדיש לכך מאמץ מודע, יצרה כעת מציאות חדשה ומבלבלת. אנו נושאים על גבינו מטען רב שנים של דעות והרגלים ונדרשת מלאכה מודעת של התרה. התרה זו יכולה להיעשות בתוך המשפחה אבל גם אז היא זקוקה לתמיכה במסגרת רחבה יותר, שכן הבעיה לא נולדה במשפחה, היא נולדה בקהילה. המשבר החינוכי הוא משבר של ציבור של אנשים. אינטימיות משפחתית אין בה די אם בן המשפחה יצא אל עולם שהניכור היא שפתו הבסיסית. שורש מחלתנו במציאות הציבורית, לא נוכל להימלט על ידי הסתגרות בתוך המשפחה. אף אל פי שהמשפחה היא מקום מצוין להתחיל בו, ואולי גם תנאי שבלעדיו אי אפשר, היא אינה יכולה להחליף מסע רחב יותר של קבוצות אנשים, אנשים מחייכים, העסוקים בהתרה בצוותא.

בתי חינוך ובתי למידה

הילדים שלנו זקוקים למקומות טובים לגדול בהם. הם לא יכולים לגדול ברחוב, כנראה, ובתי הספר המודרניים רחוקים מלהיות מקומות אידיאליים. הם זקוקים למקומות טובים, דמויי בית, בהם יש להם נוכחות, תחושת קיום. הם זקוקים לבית שהוא רחב יותר ממשפחה מצד אחד אבל מספיק קטן ומספיק אינטימי כדי לאפשר קהילה אורגנית ולא חברה. הם זקוקים לכך לא כדי שיוכלו ללמוד יותר טוב, אלא בראש ובראשונה כדי להיות בני אדם שלמים יותר, בריאים בנפשם, חיים את נוכחותם. מצע זה, אינו קשור ללימודים פורמליים, והוא דורש שנעשה את ההפרדה בין בתי חינוך לבתי לימוד.

התרגלנו לחשוב שמקומו הטבעי של ילד הוא על ספסל הלימודים לומד גיאוגרפיה ומולדת, שזה תפקידו, וחובת קיומו – להיות תלמיד. אני אינני חושב כך. תפקידו להיות אדם משובץ בקהילה. זהו מקומו הטבעי ונקודת המוצא להתבגרות שלו. שם הוא צריך לצמוח ולהתבגר בעוד אנו, המבוגרים, נמצאים כדי לעזור לו להתבגר באופן שלם. זה חשוב הרבה יותר מלימוד פורמאלי.

אינני יוצא נגד לימוד, אני טוען שעלינו להתמקד בעשייתנו והלימוד הפורמאלי אינו חלק אינטגראלי מעשייה זו.

לכן אחד הביטויים המעשיים הראשוניים של גישתי, הוא ההפרדה בין בתי חינוך לבתי לימוד. בתי חינוך הם המקומות הטובים שאני מדבר עליהם. מעין בית שני, מקום מוצא.

בתי הלימוד הם מקומות שיוצאים אליהם כדי ללמוד דבר מה והם משרתים לא רק ילדים, אלא כל אדם בכל גיל.

הפרדה זו חיונית בעיניי ותועיל לכל צד מן הצדדים. בתי החינוך באופן זה יתמקדו בעיקר ויאפשרו אירוח של אדם ריבוני, ובתי הלימוד יכולים להיעשות מקצועיים ומעמיקים יותר. בשני המקומות יש צורך בעבודת התרה עצומה, הדורשת לימוד והתארגנות מחדש. את שניהם, לצערי, נכון להיום, אנו עושים גרוע.

מדוע חשוב לפצל בין חינוך ללמידה פורמאלית

אף על פי שיש מובן שבו אין חינוך ללא למידה ואין למידה ללא חינוך, אני מוצא שמבחינה מעשית חשוב שנפריד אותם, בהתייחסות ובכוונה, לשני בתים שונים. יש לכך מספר סיבות:

1. אין שום קשר טבעי בין למידה פורמאלית לילדים. אף על פי שהתרגלנו לחשוב שמקומו הטבעי של הילד הוא על ספסל הלימודים, הילדים, לכשעצמם, אינם זקוקים ללמידה פורמאלית, והיא זרה לטבעם. חינוך ולמידה פורמאלית הם שני דברים שונים הדורשים סוג אחר של יחס ועבודה. הערבוב ביניהם מזיק לשניהם. הם יכולים להשלים זה את זה כאשר לכל אחד מקום משלו, אבל הם הופכים לסותרים ומעכבים זה את זה, כשהם צריכים להלחם על אותו מקום.

2. כרגע חשוב וחיוני ביותר להתרכז בכל מאודנו בחינוך, ביצירת מקומות טובים לילדים שלנו לחיות בהם. לצורך זה הלמידה השיטתית אינה נחוצה, היא אחת מאותן מטרות משניות התופסות את מקום המטרות

הראשיות. אנו זקוקים למקומות טובים שמאפשרים לאדם להיות.

3. למידה ולמידה פורמאלית היא עניין אוניברסלי השייך לכל גיל. אין סיבה שדווקא הילדים ילמדו.

4. צריך להדגיש שלמידה צריכה להיות עניין של בחירה. מקום שהולכים אליו ולא מקום שנכפה על הילד או על כל אדם אחר. זו זכות ואהבה, לא חובה.

5. הלמידה הפורמאלית שכביכול נועדה לפתח לשכלל ולהעשיר את האדם טעונה היום הרבה מעבר למה שאנו מודעים בכוחות שמיועדים לעשות בדיוק את הדבר ההפוך.

6. ולבסוף, הלמידה וההוראה עצמן ניזוקות הרבה מן הכורך שהוטל עליהן לשאת את אלו שאינם רוצים ללמוד. מה שהיה יכול להיות מלא חיים, חוכמה ועומק הופך למסכת משמעתית המבקשת לשכנע ולא לפ. חבל על הילדים וחבל על הלמידה.

הערה בנושא התארגנות

כבר כאן כדאי להגיד שבתני חינוך ובתני למידה יכולים להיות דבר שונה מאוד ממה שאנו מדמיינים על פי המודלים הקיימים היום. הם כנראה יהיו מאוד שונים מבתי הספר המודרניים. הם לא חייבים להתקיים במקום פיסי אחד, או במסגרת זמן אחת. אף על פי שאני מדבר על בית צריך להבין זאת במובן רחב יותר, כפונקציה ארגונית גמישה המבקשת לענות לתכלית.

- מקום לגדול -

אני פונה אם כן בשני הפרקים הבאים לדבר על בתי חינוך,
ולאחר מכן חוזר בשני פרקים נוספים לדבר על בתי
למידה, אותם אני מכנה בהמשך בשם, מרכזי למידה.